

DE ‘AFFAIRE RENARD’

Reacties in de Belgische liberale opinie op het (anti-)modernisme: de casus Gent¹

Jan Art

In de Belgische historiografie rond het modernisme werd tot nu toe vooral aandacht gewijd aan de impact ervan op de faculteit theologie van de KULeuven en het Bollandistengezelschap, aan de rol van kardinaal Mercier, en aan de Belgische betrokkenheid in het antimodernistische La Sapinière.² Over de reacties binnen de liberale opinie op de discussie tussen modernisten en antimodernisten en op de pauselijke maatregelen genomen tegen al wie van modernisme kon verdacht worden is minder geweten. Nochtans maakte de liberale propaganda dankbaar gebruik van de geboden kans: ieder ‘schandaal’ werd als het zoveelste bewijs gezien ter ondersteuning van de stelling dat het rooms katholicisme en moderne wetenschapsbeoefening onverzoenbaar waren, en dat iedere katholieke wetenschapper die naam waardig geen andere uitweg had dan zijn kerk de rug toe te keren. Tegelijk werd ook ingegaan op de implicaties van de nieuwe geologische en historische inzichten voor de interpretatie van de verhalen uit de Bijbel. Dat blijkt wanneer men de persstemmen te Gent nagaat: Gent, de uitvalbasis ook van het Belgisch ultramontanisme en het blad *Le Bien Public*, maar tezelfdertijd een bakermat van het socialisme, een bastion van het liberalisme en zijn krant *La Flandre libérale*, en, last but not least, een stad met een Rijksuniversiteit binnen haar muren, dezelfde universiteit die in 1910 Franz Cumont

---

¹ Onder modernisme wordt hier de secularisering verstaan van de godsdienstwetenschappen, met name wat de exegese, kerk-, dogma- en godsdienstgeschiedenis aangaat. Die tendens lokte een hevige, intransigente reactie uit van het katholieke leergezag, dat met de encycliek ‘Pascendi’ (1907) het “immanentisme” en “agnosticisme” van de moderne wetenschap veroordeelde, en in bepaalde intransigente milieus een ware heksenjacht ontketende.

² Lieve Gevers, ‘Belgium and the modernist crisis: main trends in the historiography’, in Alfonso Botti & Rocco Cerrato, *Il Modernismo tra cristianità e secolarizzazione. Atti del convegno internazionale di Urbino 1-4 ottobre 1997*, Urbino, 2000 (Studi e testi, 6) pp. 285-294; L. Courtois, ‘Panorama de la crise moderniste en Belgique (1898-1914)’, in L. Kenis & E. Van Der Wal *Religion and modernism in the Low Countries 1840-1940. A Comparative approach*, Leuven, 2013; L. Courtois, ‘Les jésuites belges et la crise moderniste (1903-1914): le cas du père Alphonse Delattre’, in A. Deneef & X. Rousseaux ed., *Quatre siècles de présence jésuitique a Bruxelles*, Brussel, 2012, pp. 575-587. Recent: C. Bonnet, J. De Maeyer en D. Praet ed., *Science, Religion and Politics during the modernist crisis*, Brussel-Rome 2017.

(1868-1947) niet mocht aanstellen.³ In wat volgt wordt vooraf ingegaan op de sfeer die in de jaren voorafgaand aan Cumonts ontslag binnen het Gentse academische korps heerste om nadien enkele liberale reacties op het (anti-)modernisme, die veelal uit het universitaire milieu stamden maar na verloop van tijd het brede publiek wilden bereiken, na te gaan.

1. De Gentse Rijksuniversiteit: een gepolitiseerd benoemingsbeleid

Naarmate de tegenstelling tussen de katholieke ('klerikale') kiesverenigingen en de liberale partij ('de antiklerikalen') in de tweede helft van de 19^e eeuw toenam ging de partij die aan de macht kwam waar mogelijk getrouwen in de ambtenarij benoemen. Dat had ook zijn weerslag op de samenstelling van het professorenkorps van de rijksuniversiteiten. In België moest de minister bevoegd voor het onderwijs en op wiens voorstel de Koning de hoogleraren benoemde, sinds de wet van 1835 geen rekening houden met het advies van de faculteiten. Ze dienden niet gehoord, enkel de rector en de administrateur-inspecteur (zowat de huidige regeringscommissaris) mochten een rapport over de kandidaten voorleggen, maar de minister liet benoemen wie hij wou. In 1873 kwam deze toestand, die sterk afweek van wat in het buitenland gebeurde, onder vuur te liggen in de 'Conseil de perfectionnement de l'enseignement supérieur' en werd de overheid aangemaand de regelgeving ter zake te herzien en de faculteiten een grotere inspraak te gunnen.

Naar het einde van de jaren zeventig organiseert de bevoegde minister een rondvraag bij de twee rijksuniversiteiten (Gent en Luik) met het oog op een herziening van de wet, maar daarvan is in 1882 nog niets terecht gekomen. Eugène Goblet d'Alviella (1845-1925), professor aan de ULB en liberaal kamerlid grijpt de bespreking van het budget van het openbaar onderwijs aan om de kwestie terug ter tafel te brengen: "Partout le choix du ministre est limité à une liste qu'il ne contribue pas à former. Partout, sauf en Belgique. Or, je ne cesserai de le répéter, ce serait en Belgique qu'il faudrait le plus désirer cette limitation du choix ministériel, car l'antagonisme des partis politiques qui nous divisent y

---

³ Franz Cumont, befaamd specialist in de oude geschiedenis aan de UGent, vanaf 1896 gewoon hoogleraar, stelt zich in 1910 kandidaat om het vak Romeinse geschiedenis van collega Adolf de Ceuleneer (1849-1924) over te nemen, maar ziet zijn door de faculteit gesteunde aanvraag door de toenmalige katholieke minister van Wetenschappen en Kunsten, Edouard Decamps (1847-1933), afgewezen. Cumont geeft prompt zijn ontslag en trekt zich terug in Rome. De affaire Cumont maakte veel ophef in het academische milieu. Cfr. C. Bonnet e.a., *op.cit.*, passim.

accroît le danger de voir des préoccupations politiques dicter des choix qui devraient être exclusivement inspirés par des préoccupations scientifiques”.⁴ Goblet d’Alviella vertolkte hier wat de rectoren van zowel Luik als Gent in hun toespraken bij de opening van het academiejaar ook zouden aanbrengen en impliceerde een kritiek op het benoemingsbeleid van zijn partijgenoot die dan al enkele jaren het nieuwe ministerie van onderwijs bestuurde – een ministerie dat in 1884 wordt afgeschaft waardoor meteen een einde wordt gesteld aan de plannen tot herziening van de benoemingsprocedure van professoren aan de rijksuniversiteiten.⁵ De kwestie wordt nog eens aangekaart in 1891, door de directeur van de Académie royale, Stas (1813-1891): “Ce mode [de recrutement du personnel enseignant dans les universités de l’Etat] est absolument défectueux” en andermaal door Goblet d’Alviella, ditmaal senator, in 1902 en 1910⁶ steeds zonder resultaat. Waarschijnlijk was het katholieke kabinet niet gehaast het benoemingswapen uit handen van de – nu katholieke – bevoegde minister te geven.⁷ Het was zijn overtuiging dat een inhaalmanoeuvre nodig was: van de 14 benoe-

⁴ A. Dierkens ed., *Eugène Goblet d’Alviella, historien et franc-maçon*, Brussel, 1996 en C. Bonnet e.a., *op.cit.*, *passim*.

⁵ ‘Du mode de nomination des professeurs dans les universités de l’état. Discours de M. le professeur P. Thomas, recteur de l’université de Gand (16 octobre 1906)’ hernomen in Lucien Vertongen & H. Speyer, *Rapport sur la cléricisation des pouvoirs publics et des administrations belges sous le gouvernement catholique 1884-1907. Congrès national anticlérical, 25 décembre 1907*, s.l.n.d., pp.92-106 (Liberaal Archief Gent, A1676). De toespraak van Paul Thomas (1852-1937) werd in een motie van de faculteit Wijsbegeerte & Letteren gegoten, waarin gevraagd werd dat de faculteiten mogen adviseren bij benoemingen. Ze werd in de Academieraad van de universiteit besproken en droeg de goedkeuring van alle professoren weg, Paul Mansion (zie noot 27) uitgezonderd. (Archief Universiteit Gent, verder AUG) 281, Procès-verbaux Conseil académique, 31/5 en 14/7/1907 en 13/7/1908). Met dank aan Ruben Mantels voor deze informatie. In januari 1907 had het ‘Congrès des étudiants libéraux belges’ een gelijkaardige motie goedgekeurd (Universiteitsbibliotheek Gent (verder UBG), Vliegende Bladen (verder Vl.Bl.) A 36 Julien Anspach). Over de benoemingsproblematiek zie ook P. Dhondt, *Een tweevoudig compromis. Discussies over universitair onderwijs in het negentiende-eeuwse België*, Leuven, 2005, pp. 282-294 (onuitgegeven proefschrift).

⁶ Goblets interventie uit 1910 kwam er naar aanleiding van de ‘Affaire de Gand’ rond Cumont. In de correspondentie tussen Cumont en Diels komt de benoemingsproblematiek geregeld ter sprake. Cfr. C. Bonnet, *Le grand atelier de la science. Franz Cumont et l’Altertumswissenschaft. Héritages et émancipations. Des études universitaires à la fin de la première guerre mondiale (1888-1923)*, Bruxelles-Rome, 2005, dl.2, pp.84-115 (vooral p.104, dd 12/3/1911) en dl.1 pp.172-175. Over de ‘affaire de Gand’: C. Bonnet ed., *La correspondance scientifique de Franz Cumont conservée à l’Academia Belgica de Rome*, Bruxelles-Rome, 1997, pp. 495-512 en *passim*.

⁷ De regering werd hiertoe aangezet door de aartsbisschop: “Son Eminence, au nom de l’épiscopat belge, fera une démarche auprès des ministres afin d’attirer leur attention sur la situation des employés supérieurs de l’agriculture au point de vue de leurs opinions politiques. Les places influentes ne devraient être confiées qu’à des catholiques, tandis que maintenant la majorité des titulaires est libérale. *La même observation peut être faite pour les autres administrations officielles*, Bisschoppelijk Archief Gent (verder BAG) ‘Verslag Bisschoppenconferentie 10-11/9/1903 te Mechelen’, Fonds Stillemaans, 14.1. (ik onderlijn). Mercier zelf was erin geslaagd drie van zijn oud-studenten aan een rijksuniversiteit te laten benoemen, voor de eerste leerstoelen sociale wetenschappen. Te Gent ging het om Jean (de) Halleux (zie verder). Cfr K. Wils, *De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur 1845-1914*, Amsterdam, 2005, p. 277 en 328.

mingen tot (buiten-) gewoon hoogleraar te Gent, tussen oktober 1878 en oktober 1883, zou het in 13 gevallen om figuren van liberale signatuur gegaan zijn, éénmaal om een openlijke katholiek.⁸ In 1907 luidt het, ditmaal volgens een liberale bron, dat op de 105 professoren, "chargés de cours et répétiteurs", er nog 42 liberalen zijn tegen 63 katholieken, waarvan 55 benoemd na 1884.⁹

De affaire Cumont komt in 1910 dus niet uit de lucht gevallen maar zet een decennialange traditie van politiek gekleurde, ministeriële benoemingen verder. Misschien dat het optreden van Edouard Decamps, de minister die Cumont een bijkomende leeropdracht weigerde, mede kan verklaard worden door het soms militant vrijzinnige gedrag en de polemische publicaties van enkele Gentse professoren en hun medestanders in de jaren voorafgaand aan zijn ingrijpen.

2. De Gentse Rijksuniversiteit en de kerkelijke overheid: een gespannen verhouding

Al van bij haar oprichting, in 1817, door de protestantse vorst der Verenigde Nederlanden, Willem I, stuitte de Gentse universiteit op groot wantrouwen bij de clerus, die in die jaren nog luidop droomde van een herstel van haar vroegere feitelijke onderwijsmonopolie. J.M. Schrant (1783-1866), de enige priester binnen het toenmalige professorenkorps, ziet zijn *Leven van Jezus* door Rome op aanvraag van de vicarissen-generaal van Gent op de Index gezet, en J.J. Haus

⁸ Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARA), Papieren F. Schollaert & Helleputte, 'Schoolstrijd en Hoger Onderwijs, 439 RU Gent'. Kopie van brief van 22/2/1891 bewaard in AUG, dossier Renard. Een zelfde 'inhaalmanoeuvre' in de magistratuur: cfr. F. Muller, 'Les élites judiciaires issues du collège Saint-Michel de Bruxelles: aspects humains et institutionnels (1841-1914)', in A. De Neef & X.Rousseau, *op.cit.*, p. 469. Zie ook L. Vandersteene, *De geschiedenis van de Rechtsfaculteit van de Universiteit Gent van haar ontstaan tot aan de Tweede Wereldoorlog (1871-1940)*, Gent, 2009, pp.117-11, en J.De Maeyer en L. Van Molle, *Joris Helleputte 1852-1925. Biografie*, Leuven, 1998, p. 58: "Als minister werd hij bekend, zonet berucht om zijn katholieke benoemingspolitiek".

⁹ Vertongen & Speyer, *op. cit.*, p. 107. De brief geciteerd in noot 8 vermeldt dat tussen 1884 en 1890 van de 19 benoemingen tot (buiten-)gewoon hoogleraar er 10 naar katholieken gingen en negen naar liberalen. Voor zover het een indicatie kan zijn van de veranderde criteria voor benoeming: tussen 1835 en 1884 komen 56 van de 79 nieuwe professoren waarvan de middelbare opleiding bekend is uit het rijksonderwijs, tegen maar 23 uit het katholiek onderwijs. Van 1885 tot aan de vooravond van WO I komen van de 84 nieuwe professoren waarvan de middelbare opleiding bekend is, nog 38 uit het rijksonderwijs, tegen 46 uit het katholieke. Kort voor 1914 geeft voorgaande rekening aan dat professoren met een middelbare opleiding in het rijksonderwijs sterk blijven, ook na 1884, in de faculteit Wetenschappen (de ingenieursopleiding meegerekend): daar gingen voor 1884 22 van de 30 benoemingen naar figuren met een rijksmiddelbare opleiding, na 1884 nog altijd 21 van de 30. In de faculteit Wijsbegeerte & Letteren: 15 van de 19 voor 1884, 9 van de 18 na 1884. In de Geneeskunde (en Lichamelijke opvoeding): zeven van de 15 voor 1884, vijf van de 17 na 1884. In de Rechtenfaculteit (Handelshogeschool inclusief) tenslotte: 12 van de 15 voor 1884, slechts drie van de 19 na 1884. *Liber memorialis* I en II, (verder *LM*) Gent, 1913, *passim*. Digitaal te raadplegen op www.Ugentmemorialis.be

(1796-1881) wordt openlijk aangevallen in een herderlijke brief.¹⁰ Eenmaal de katholieke universiteit van Leuven geopend (1835) werd aan alle abituriënten van katholieke colleges ten sterkste aangeraden aldaar hun studies aan te vatten, een raad die na de zaken Huet, Wagener en vooral Laurent-Brasseur in 1856 zo goed als een verbod impliceerde zich aan de rijksuniversiteit in te schrijven.¹¹

3. Alphonse Renard: ‘Scientia liberavit eum’¹²

Over Alphonse Renard (1842-1903) is al veel geschreven.¹³ Zijn geschiedenis verdient hier herbekeken te worden, omdat zijn carrière een mooie illustratie is van het hiervoor geschetste benoemingsbeleid. Zijn afzien van het priesterschap en daaropvolgende huwelijk veroorzaakte heel wat deining in de liberale opinie, die hem als het levende bewijs van de onverzoenbaarheid van geloof en wetenschap de hemel in prees.

Alphonse is een intelligente jongen, wordt als zodanig opgemerkt door een jezuïet en krijgt hierdoor de kans een middelbare opleiding te volgen. Op 22-jarige leeftijd (in 1864) treedt Alphonse (zoals trouwens enkele jaren later ook zijn broer Adolphe) in bij de jezuïeten. In de loop van zijn opleiding wordt hij, in 1871, naar het studiehuis van de Sociëteit in Maria-Laach gestuurd, alwaar grote belangstelling en deskundigheid in zake mineralogie heerst. Wanneer in 1872 als gevolg van de *Kulturkampf* de jezuïeten Maria-Laach moeten verlaten wordt Renard belast met het doceren van geologie en mineralogie aan jezuïeten in opleiding, in het filosofisch en theologisch college van de Compagnie te Leuven. Dan gaat het plots snel: Renard weet zich, mede door een door de Academie bekroonde en i.s.m. Charles Louis Joseph Xavier de la Vallée-Poussin (1827-1903), professor geologie en mineralogie te Leuven, geschreven verhandeling, op korte tijd bekend en gerespecteerd te maken bij vooraanstaande geologen en

¹⁰ G.Braive, J.J. Haus et le clergé gantois en 1829. Une controverse sur les sources du droit naturel’, *Revue interdisciplinaire d’études juridiques*, 5, 1980, pp. 35-60

¹¹ L. Vandersteene, *Op.cit.*, pp.80-94; E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent, 1821-1857*, Leuven 1972, *passim*; M.Reynebeau, *De Gentse universiteit als katalysator in het politieke groeiproces (1846-1870)*, Gent, 1979; E. Lamberts, ‘De H. Stoel en de zaak Laurent-Brasseur (1856)’, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2, 1970/2, pp. 86-111; ‘Rijksuniversiteit Gent’ in *Dictionnaire historique de la laïcité en Belgique*, Brussel, 2005, pp.245-246; E. Witte, ‘Professoren aan de Gentse Rijksuniversiteit: tussen academische vrijheid, pluralisme en neutraliteit 1817-1965’ in J.Art & L. Francois, *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eeno*, Gent, 1999, pp. 995-1020; K. Wils, *op. cit.*, pp. 114-117.

¹² Onderschrift bij het borstbeeld van Renard geplaatst op zijn graf te Elsene, alwaar ook een standbeeld ter zijner ere werd opgericht en een straat naar hem werd genoemd.

¹³ De meest recente bijdrage is die van J.P.Henriet, ‘The Face of the Ocean: Alphonse-François Renard (1842-1903) and the rise of Marine Geology’, in *Sartonia*, 23, alwaar ook alle voorgaande staan vermeld. Zie ook *Nationaal Biografisch Woordenboek*, (verder NBW) dl.17, Brussel 2005, kol.528-533.

Afbeelding 1. Alphonse Renard, 1843-1903 (©Universiteitsbibliotheek Gent).

mineralogen van zijn tijd. In die mate dat hij in 1876 door de directeur van het Musée Royal te Brussel, Edouard Dupont (1841-1911), aangezocht wordt om de afdeling mineralogie onder zijn hoede te nemen.¹⁴ Hij zou de titel van ‘conservator’ dragen, dagelijks van 10 tot 15 u aan de slag moeten, in Brussel komen wonen, en een wedde van 6000 à 8000 F per jaar genieten. “Ma besogne consisterait principalement dans la détermination à l’aide du microscope des roches qu’on va réunir pour faire la nouvelle carte [géologique] du pays” (16/12/1876).

¹⁴ Wat volgt is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op de correspondentie van Renard met de provinciaal van de jezuïeten, bewaard in het Archief van de Vlaamse Jezuïeten (KADOC) (verder APBS), deelarchief Dimissi, ‘Renard’. In de tekst wordt de datum vermeld van de brief waaruit geciteerd wordt.

Hij zou worden bijgestaan door een “préparateur” en werkingsmiddelen krijgen om een bibliotheek en een laboratorium uit te bouwen en zijn verplaatsingen te bekostigen. Om de benoeming van een jezuïet op die toch wel prestigieuze – hij zou de wedde en status van een hoogleraar genieten – staatsfunctie door de liberale opinie te doen aanvaarden, wordt een heel netwerk in beweging gezet. Om de minister van Binnenlandse Zaken (Charles Delcour, 1811-1889) uit de wind te zetten (“mettre le ministre à l’abri de toute attaque”, 16/12/1876) wordt met Auguste Beernaert (1829-1912, minister openbare werken 1873-1878, premier 1884-1894) afgesproken dat de benoeming zou voorgedragen worden door de Raad van bestuur van het Museum, in aansluiting op een “crédit supplémentaire” dat de minister aan de Kamers zou vragen voor het opstellen van de geologische kaart van België. Waarom zet Beernaert zich in voor deze zaak? Hij is de schoonbroer van Michel Mourlon (1845-1915), een erg vermogend man, goed thuis via zijn banden met de familie Gendebien in het liberale milieu. Mourlon is “chef de section de géologie et de minéralogie”, maar blijkbaar niet in staat op zijn eentje de opstelling van de nieuwe geologische kaart in banen te leiden. Hij zet graag een stap opzij – hij wordt voortaan ‘stratographe’ – en is wat blij dat Renard de klus komt klaren. “Afin d’éviter une polémique et des discussions à la Chambre” polst Mourlon vooraf Gustave Jottrand (1830-1906), vooraanstaand liberaal parlamentslid, over het plan. Deze antwoordt: “Il n’y a pas de raisons de s’opposer à cette nomination; qu’on nous donne des jésuites instruits et nous les recevons à bras ouverts” (10/1/1877). Ook Jules Malou (1810-1886), dan premier, is ervan overtuigd dat het voorstel zal goedgekeurd worden. Mocht er toch nog een kink in de kabel komen zal Victor Jacobs (1838-1891) de tegenstanders van antwoord dienen. Dupont, die blijkbaar veel invloed heeft, zal ook de hoofdredacteur van *l’Echo du Parlement* instrueren geen onnodige ruchtbaarheid aan de zaak te geven. En inderdaad, Renard sleept de benoeming in de wacht, en is gelukkig zich voortaan helemaal aan zijn passie te kunnen wijden.¹⁵ Hij wordt bekend als een vooraanstaand mineraloog bij buitenlandse collega’s maar ook in invloedrijke amateurkringen.¹⁶

¹⁵ Op 14/3/1877 beklagt Renard er zich bij de provinciaal over dat zijn confrater Carbonnelle te veel beroep op hem doet om mee te werken aan de Société scientifique de Bruxelles en de *Revue* van dezelfde vereniging: “Il [Carbonnelle] se montre un peu impitoyable à me réclamer des services qui me font négliger mes travaux de recherche beaucoup plus utiles à mon avis que des compte-rendus d’ouvrages ou des articles de revue”. Over Carbonnelle en de Société scientifique zie R. De Bont, *Darwins kleinkinderen. De evolutietheorie in België 1865-1945*, Nijmegen, 2008, p.134-136.

¹⁶ Zo wordt hij vriend aan huis bij Michel Edmond de Selys Longchamps, notoir liberaal én entomologist. Cfr. N. Caulier-Mathy & N. Haesenne-Peremans ed., *Une vie au fil des jours. Journal d’un notable politicien et naturaliste Michel Edmond de Selys Longchamps (1823-1900)*, Brussel, 2008, dl. 2: 1878-1900, index. Renard wordt een eerste maal in het dagboek vermeld op 9/11/1884: “voyagé avec le père Renard”.

In 1887 dan is er sprake van Renard tot hoogleraar aan te stellen, hetzij te Leuven, hetzij te Gent. Het eerste lijkt voor de hand te liggen, maar blijkt toch niet vanzelfsprekend. J.B. Abbeloos (1836-1906), rector van Leuven en Mercier, die Renard bij het op te richten neothomistische ‘Institut supérieur de philosophie’ willen inlijven, stuiten op een veto van de bisschoppen van Luik en Brugge die geen – inmiddels ex-jezuïet (Renard ging sinds begin de jaren tachtig als seculier priester door het leven) – aan de Leuvense Alma Mater willen. Mercier vraagt Rome om een uitspraak, maar die komt, hoewel ze Mercier en Abbeloos in het gelijk stelt, te laat: Beernaert benoemt Renard te Gent.¹⁷ Deze laatste had in 1887 de minister zelf aangeschreven met de vraag een cursus ‘lithologie micrographique’ in het leven te roepen, met hem als titularis.¹⁸ Die vraag wordt door Beernaert doorgestuurd aan de administrateur van de Gentse universiteit, die erg terughoudend reageert: “La manière dont cette demande est introduite me paraît absolument irrégulière et c’est un des motifs pour lesquels, d’après moi, il n’y a aucune suite à y donner”. Er is trouwens geen geld, en vooral: het is aan de faculteiten te oordelen of er nieuwe cursussen moeten worden aangeboden. Dat laatste is een zeer gezond principe, zeker “dans les pays constitutionnels comme le nôtre, où la politique exerce une si grande et parfois fâcheuse influence sur l’administration”. Als dat principe wordt genegeerd kan iedere geleerde, gesteund “soit par un personnage considérable, soit par un groupe politique

¹⁷ Vaticaan archief, Segretaria di stato, rubrica 256, 1888, I 45-48, de nuntius aan de staatssecretaris, 16 mei 1888; Vaticaan archief, Nuntiatuur Brussel, 49.9, 16-20, Mercier aan de nuntius, 14 en 15 mei 1887. Geraadpleegd op de microfiches bewaard op het KADOC. Renards benoeming ontstemde Bracq, bisschop van Gent, die meende dat de aanstelling van een geestelijke aan de Rijksuniversiteit katholieke abiturienten ertoe zou kunnen verleiden zich aan die universiteit in te schrijven, met alle gevaren voor hun geloof van dien... Faict, bisschop van Brugge, schakelde zijn man in Rome, de Neckere, in om Merciers plan te verijdelen: “Un 4e et dernier point [van de besprekingen tussen de bisschop van Doornik en de aartsbisschop met de paus] concernait la nomination de l’abbé Renard, ex-jésuite, à une chaire à créer à Louvain. Cet abbé est un savant mais il a perdu ma confiance du jour où il a voulu accepter une chaire à l’université de Gand. On doit en avoir parlé au St. Père, qui lui paraît favorable”, Faict aan De Neckere, 17/2/1888, cfr. R. Aubert & N. Huyghebaert ed., *Correspondance de Mgr. De Neckere recteur de San Giuliano à Rome, de 1851 à 1903*, Brussel, 2001, II, p. 962. Over de moeizame stichtingsjaren van Mercier’s ‘Institut’ cfr. L. De Raeymaeker, *Le Cardinal Mercier et l’Institut supérieur de Philosophie de Louvain*, Leuven, 1952, pp.63-94 (p.71 over Renard).

¹⁸ Volgens de *Flandre Libérale* van 29/3/1901 zou Renard die stap gezet hebben wegens de “frictions qu’il y [Musée d’histoire naturelle] eut entre lui et le directeur du Musée”. Henriët citeert een passage uit een brief van Renard aan een Engelse vriend en collega, dd 29 januari 1885, waaruit blijkt dat Renard zocht uit Brussel weg te geraken wegens moeilijkheden met Dupont én Mourlon. De Leuvense rector zou hem voorgesteld hebben de cursus mineralogie en lithologie te doceren, maar “Les relations que j’ai avec de la Vallée ne me permettent pas d’accepter et je n’y pense plus”. Maar, zo gaat Renard verder, aan de universiteit Gent, “un professeur de géologie, illustre inconnu qui n’a jamais écrit une ligne sur cette science doit se retirer pour cause d’âge”. Renard zou hem willen opvolgen. “Je voudrais aller à Gand, mais je trouve M. Mourlon sur mon chemin et il a des soutiens qui sont puissants, son beau-frère étant Ministre Chef de Cabinet.” Renard vraagt daarom steun van zijn Engelse relatie, Geikie, in de vorm van een prestigieuze wetenschappelijke onderscheiding, om zo zijn sollicitatie nog meer kracht bij te zetten. Hij krijgt die ook: de Bigsby medal. Henriët, *art. cit.*, pp14-15.

important” een leerstoel laten oprichten en in de wacht slepen.¹⁹ Enkele dagen later komt een aanbevelingsbrief bij de administrateur toe, van de hand van Gustave Dewalque (1826-1905), professor geologie te Luik, waarin deze zijn verbazing uit over de bezwaren die tegen Renards benoeming worden geopperd. Dewalque is niet echt een vriend van Renard – “les affaires de la carte géologique ont empêché toute intimité entre nous” – maar beschouwt hem als ontegensprekelijk de ‘right man on the right place’. Buitenlandse geleerden, velen onder hen protestant, vermoeden dat “la crainte du mauvais effet produit par la nomination d’un abbé à Gand” de hoofdoorzaak is van zijn afwijzing.²⁰ Renard zal moeten wachten tot het academiejaar 1888-9 vooraleer te Gent benoemd te raken. Maximilien Dugniolle (1822-1903) professor geologie gaat dan met emeritaat en de rector – sinds 1885 de katholieke Jean-Jacques Kickx (1842-1887), opvolger van de liberaal Albert Callier (1846-1920), rector van 1879 tot 1885 – stelt voor Renard als zijn opvolger aan te duiden. Zijn wetenschappelijke kwaliteiten staan buiten kijf, maar de administrateur – nog altijd de liberaal Wagener (1829-1896) – heeft toch zijn bedenkingen: “On ne peut se dissimuler que ce candidat se trouve dans une position spéciale”. Aan de Gentse universiteit is men de zaken Haus en Laurent-Brasseur nog niet vergeten, die indertijd “étaient violemment attaqués dans des mandements épiscopaux. Les évêques de Belgique s’attribuent le droit de contrôler, de censurer et même de condamner l’enseignement donné dans les universités d’Etat”. En vermits Renard “soumis” is “en sa qualité d’ecclésiastique à l’autorité de l’évêque” kan men zich afvragen of hij wel die “complète liberté (...) absolument indispensable aux investigations scientifiques” zal hebben. Het gevaar is niet denkbeeldig dat men zo terug gaat naar de tijd “que quelques uns considèrent encore aujourd’hui comme un idéal, où la science était l’humble servante de la théologie” – maar dit is een politieke kwestie, en het is

¹⁹ AUG, 4 A 2/4 doos 42, 142, administrateur aan de minister, 18/9/1887. De administrateur is Auguste Wagener, overtuigd liberaal (NBW, XIII, klm. 861-870). Over hem schrijft F. Cumont in het *LM*, I, p.153: “Les conseils de son expérience guidèrent heureusement le Gouvernement dans beaucoup de nominations. A sa mort (1896), sur soixante-dix-neuf professeurs en fonction, soixante-six avaient été proposés par lui”...waaronder Cumont zelf. Cfr. R.Mantels, *Gent. Een geschiedenis van universiteit en stad*, 2013, pp. 18-23: ‘Het Gent van August Wagener’.

²⁰ AUG, 4 A 28 (200), Dewalque aan de administrateur, 29/9/1887 (de brief is fout gedateerd op 1877). Met de “affaire de la carte géologique” alludeert Dewalque op een incident uit 1877 (!vandaar de symptomatische foute datering?), toen Renard via zijn confrater Dumont in het bezit kwam van kopieën van de wetenschappelijke nalatenschap van diens vader, André-Hubert Dumont (1847-1920), die een zeer uitvoerig voorontwerp van geologische kaart had gemaakt. De originelen waren verkocht aan de universiteit van Luik, ten behoeve van Dewalque. Toen deze talmde met het vrijgeven/publiceren van Dumonts werk, vroeg Dupont van de ‘Musée Royal’ aan Renard om de kopies bewaard in het studiehuis van de jezuïeten te Leuven aan hem te bezorgen... zie noot 14, Renard aan provinciaal, 23/2/1877. Over de polemiek rond die kaart zie E. Groessens & M.C. Groessens-Vandyck, ‘De geologie’ in *Geschiedenis van de wetenschappen in België 1815-2000*, Brussel 2001, p.274, 279-281.

aan de regering om te beslissen.²¹ Dat doet die ook: bij KB van 30/8/1888 wordt Renard tot gewoon hoogleraar benoemd met als leeropdracht “cristallographie, minéralogie, géologie et paléontologie stratigraphique” in de kandidaturen van “sciences physiques et mathématiques” en in het doctoraat “des sciences naturelles”. Daarnaast is hij verantwoordelijk voor de collecties mineralogie en geologie. Het was nog maar de tweede keer dat een geestelijke aan de Gentse universiteit benoemd werd (Schantz in de Nederlandse periode) en er is maar één derde geval geweest voor WOI: Jean Baptiste Steenackers, scheutist, wordt professor Chinees benoemd in 1898.²²

Renard ontpopt zich tot een begenadigd lesgever en vruchtbare wetenschapper. Hij wordt al gauw gewaardeerd door de studenten en verwerft naam en faam in binnen- en buitenland.²³

Hij zorgt voor een ‘schandaal’, wanneer hij in 1901 de Kerk “salut et merci” zegt en, te Londen, in het huwelijk treedt met Henriette Catherine Van Gobelshroy, 20 jaren jonger dan de inmiddels bijna 60-jarige hoogleraar. De clericale pers, met de *Bien Public* voorop, haalt de ‘renégat’ die de kerk via ‘la porte de la chair’ heeft verlaten dagenlang door het slijk, terwijl de liberale kranten, met de *Flandre libérale* als vaandeldrager, hem vieren als de eminente wetenschapper die moedig zijn conclusies heeft getrokken en het zoveelste bewijs is dat katholicisme en wetenschap niet verzoenbaar zijn.²⁴ Renard liet zich niet van zijn stuk brengen: in een brief aan ‘zijn vrienden’ – brief die in zowat alle kranten werd hernomen nadat ze door *L’Etoile* was gepubliceerd –

²¹ AUG, 4 A 2/4 doos 44, 200, administrateur aan de minister, 17/7/1888. Waren, steeds volgens de *Flandre Libérale* van 29/3/1901, voor de benoeming van Renard: ‘l’élément jeune et actif de l’université,’ samen met de rector, en vooraanstaande liberalen zoals Stas en Brialmont. Waren tegen: nogal wat katholieken met de bisschop aan het hoofd, maar ook sommigen “dans les allures desquels se retrouvait l’influence des jésuites, qui n’avaient jamais pardonné à M. Renard son exode de la Compagnie”.

²² Over J.B. Steenackers (1848-1912) *LM II*, p. 342.

²³ Zo krijgt hij in maart 1893, n.a.v. zijn aanstelling tot officier in de Leopoldsoorde, een door Eugène Broerman (NBW XV, klm. 80-84) geschilderd portret door de studenten aangeboden, in aanwezigheid van de rector, toen Adhémar Motte (1843-1902), en Wagener. Over Renard als vooraanstaand wetenschapper cfr. Henriët, *art.cit.* Renard zou zich voor de aanstelling van Cumont te Gent ingezet hebben: “l’abbé Renard se démène pour nous”, C. Michel aan Cumont, ca 25/11/1891, Databank Cumont Academia Belgica, AB III/1, nr 778; C. Bonnet, *La correspondance...op.cit.*, p. 323.

²⁴ Het AUG, dossier Renard en de UBG, VI. Bl., Renard bevatten een hele collectie krantenknipsels gaande van 1901 tot 1906. Vele uittreksels ook bij J. Bosmans, *Mentalité vaticane (à propos d’Alphonse Renard)*, Brussel, 1903, o.m. p. 11-12. Tot en met Georges Clemenceau (1841-1929) schrijft erover in zijn weekblad *Le Bloc*, 1901, p. 160. Zijn ‘afvalligheid’ was het gespreksonderwerp van de dag (“On ne parle que de l’abbé Renard”, L. Tailhade, *Journal de route*, slnd, p. 19) tot wanhoop van Mansion, overtuigde katholiek: “Hélas! Impossible de faire taire les catholiques à propos de Renard. Ils lui donnent une importance qu’il n’a pas (...) Helleputte, dans un très beau discours a encore eu le tort d’en parler”. Mansion aan Charles Lagasse de Locht (1845-1937), s.d. [1901?], UBG, Hs 3386, nr.145. Renard krijgt ook steunbetuigingen, o.m. van Hyacinthe Loyson (1827-1912), dan 74, ook een ex-priester die in het huwelijk trad en beroemd was geweest als predikant. Zijn brief, en het antwoord van Renard in A. Houtin, *La crise du clergé*, Parijs, 1907, pp. 322-324.

legt hij uit waarom hij zijn besluit heeft genomen en kondigt hij aan zijn verdere leven in het teken van de vulgarisatie van de nieuwe wetenschappelijke inzichten te zullen stellen. Hij wordt lid van de loge ‘Les Amis Philanthropes’, dient in een reeks artikelen in de *Flandre Libérale de Bien Public* van antwoord, daar die beweerde dat de meeste grote wetenschappers overtuigde katholieken waren en wetenschap en geloof dus wel degelijk verzoenbaar zijn²⁵, start een reeks lezingen, in januari 1902, in het Brusselse ‘maison du Peuple’ over de recente inzichten inzake het ontstaan van de aarde, en legt de laatste hand aan de vertaling naar het Frans van Darwins geologische observaties opgetekend tijdens de Beagle-expeditie. Kort daarop wordt hij ziek en hij overlijdt op 9 juli 1903. Zijn afsterven en burgerlijke begrafenis, waarbij o.m. Paul Frédéricq en Georges Cumont, een kozijn van Franz, aanwezig waren, vormden andermaal het voorwerp van veel persbelangstelling. Eenmaal Renards nakende einde bekend werd trachtten enkele katholieke figuren hem alsnog met de Kerk te verzoenen: ex-confraters jezuïeten (zijn broer jezuïet Adolphe, dan rector van het college te Aalst?)²⁶, en zijn collega Paul Mansion, de voorman van de katholieke fractie binnen het Gentse professorenkorps, die hem in een brief – die ook al in de pers verscheen – tot berouw wilde overhalen.²⁷ Renard, die in zijn testament uitdrukkelijk had verklaard geen priester aan zijn sterfbed te willen, werd in zijn laatste dagen, toen hij buiten bewustzijn was, ‘bewaakt’ door zijn vriend Jules Bosmans, die alle katholieken inderdaad buiten de deur

²⁵ De artikelen werden postuum (1904) in brochurevorm uitgegeven door het Comité Marnix onder de titel *La Science et la Foi*. Renard merkt er fijntjes in op dat alle, door de *Bien Public* genoemde geleerden, op één na, overleden zijn en daagt de krant uit om levende geleerden te citeren. Zelfs Mansion bekloeg zich over het wetenschappelijke niveau van de katholieke pers: “La même cause qui fait que nous avons si peu d’ingénieurs catholiques, fait que nos journaux ne s’inquiètent pas d’avoir des collaborateurs scientifiques. Je tremble chaque fois que le Bien Public parle science et quand j’envoie des rectifications, il les mutile pour ne pas avouer qu’il a commis une bévue” Mansion aan Lagasse, *loc.cit.*

²⁶ In het dossier Renard bewaard op het APBS (zie noot 14) bevindt zich een brief van Renard aan een Révérend Père, dd 19/3/1903 waarin hij schrijft niet met zijn ‘démarche’ die tot doel had hem weer met de Kerk te verzoenen, gediend te zijn. “Je vous remercie cependant du souvenir affectueux que vous m’avez gardé et vous en exprime ma reconnaissance”.

²⁷ Paul Mansion (1844-1919) was niet alleen een vooraanstaand mathematicus maar de drijvende kracht achter het kleine réveil van de katholieke studenten en wetenschappers te Gent na de affaire Laurent Brasseur. Die laatste had de katholieke studenten het odium van hun liberale studiegenoten op de hals gehaald, want zij hadden beide professoren ‘verklirk’. Mansion staat aan de wieg van de studiekringen die later zouden samensmelten in de door de jezuïet Carbonnelle gestichte ‘Société scientifique de Bruxelles’ die via haar *Revue* en regelmatige samenkomsten de verzoenbaarheid van geloof en wetenschap tracht aan te tonen. Hij steunde het antimodernisme van Pius X voluit: “Les enseignements de Pie X sur le modernisme lui plurent d’autant plus qu’ils répondaient, comme les déclarations du Concile du Vatican sur l’infailibilité pontificale, à ce que lui démontraient la saine raison et son droit jugement (...) L’ hypothèse darwiniste, poussée aux extrêmes par les disciples du maître, ne le séduisit jamais”. Lagasse, ‘Paul Mansion’ in *Revue des questions scientifiques*, 27, januari 1920, p.22. Over Mansion o.a. J. De Maeyer, *De rode baron. Arthur Verhaegen, 1847-1917*, Leuven, 1994, pp.70-74; Idem & L. Van Molle red. *Joris Helleputte 1852-1925, architect en politicus. Biografie*, Leuven, 1998, pp. 32-35.

hield.²⁸ Na Renards overlijden wordt een comité met zijn naam opgericht dat zich voor opdracht gaf een standbeeld voor de vereerde professor op te richten. De namenlijst is interessant om de Gentse sympathisanten van Renard op het spoor te komen. Naast redacteurs van liberale kranten (zoals Gustave Abel (1866-1945) van de *Flandre Libérale*), professoren van de ULB, (o.a. Lucien Anspach (1857-1915), Auguste Lameere (1864-1942) en Marcelin Berthelot (1827-1907)) en Luik (Armand Jules Joseph Jorissen (1853-1920)), liberale (ex-)burgemeesters (Karel Buls (1837-1914), Emile Braun (1849-1927)), enkele buitenlanders (Ernst Haeckel (1834-1919), Georges Clémenceau ...) treffen we op een totaal van 56 leden zeven Gentse professoren aan: Ernest Discailles (1837-1914), Paul Frédéricq (1850-1920), Hector Louis François Lehoucq (1848-1934), Junius Massau (1852-1909), Frédéric Jean Théodore Swarts (1839-1911), Eugène Marie Van Bambeke (1929-1918) en Jozef Vercoullie (1857-1937).²⁹ De inhuldiging van het standbeeld in 1906, te Elsene, in de giende regen, brengt Renard weer in de persbelangstelling en geeft zelfs aanleiding tot anonieme scheldbrieven aan het adres van de weduwe. En het is nog niet gedaan: de polemiek rond zijn persoon laat een laatste keer op in december 1967 – januari 1968 wanneer Jo Gerard in de *Libre Belgique* van 28/12 een niet helemaal correct beeld van Renard ophangt, wat hem prompt op een wederwoord door G. Van Severen in de *Flandre Libérale* (4/1/1968) komt te staan.

4. Jean Halleux: ‘Veritas vos liberabit’³⁰ en Camille de Renesse

Begin twintigste eeuw speelde zich op het Gentse universitaire toneel nog een ander steekspel af, ditmaal tussen een kleurrijke edelman en een zeer katholieke professor, omtrent de al dan niet goddelijke inspiratie van de bijbel. Aan de ene kant: Camille de Renesse (Brussel, 1836 – Nice, 1904) gehuwd met Melvina de Kerchove de Denterghem (1847-1884), dochter van Charles (1819-1882) notoir liberaal en vrijmetselaar.³¹ Na de dood van zijn echtgenote en na de op

²⁸ J. Bosmans (1853-1928) was zelf, sinds 1886, ex-priester en lid van de Amis philanthropes. Hij liet zich o.m. in met het volschrijven en publiceren van de *Bibliothèque antisuperstitieuse*, die regelmatig een anti-roomse brochure liet verschijnen. Ook *Coups droits à Dieu et au Diable*, Brussel, s.d., 232 p. is van zijn hand. Cfr. *Biographie Nationale*, XXXI (1961), kol. 103-106; UBG, VI. Bl. I B 76(20).

²⁹ Over Van Bambeke en Lehoucq zie R. De Bont, *op.cit.*, p.97-98

³⁰ Vers uit het Johannes-evangelie, aangebracht in de aula van de UGent en motto van vele universiteiten. De familienaam ‘Halleux’ kreeg vanaf een bepaald ogenblik ‘de’ toegevoegd. Hier wordt verder kortweg ‘Halleux’ gebruikt.

³¹ *Annuaire de la noblesse*, 1896, p.1967 e.v.; 1912, p. 375; 1922, p.306. Camille mag niet verward worden met die andere telg uit het de Renessegeslacht, de Renesse-Breitbach, die in 1910 mee aan de wieg stond van de Ligue antimaçonnique...

een failliet uitgedraaide hotelonderneming³² zet Camille zich, in zijn yacht of in zijn residentie Beaulieu te Nice, aan het schrijven. Aanvankelijk zijn het badinerende beschouwingen³³, maar al gauw komt ook het ernstiger werk. In 1899 stuurt hij Paul Frédéricq de zesde editie van zijn *Les soirées de la duchesse, suivies de quelques dialogues théologiques et exégétiques*.³⁴ Het voorwoord liegt er niet om: “J’ai cherché à prouver (...) que toute l’histoire biblique de la faute originelle sur laquelle se base notre système religieux, est aussi contraire aux faits acquis par la science paléontologique, qu’au bon sens et qu’aux sentiments de justice les plus élémentaires”. De God van Mozes kan niet ‘le Dieu des gens honnêtes’ zijn. Mirakels, de hel zijn uitgevonden ‘pour terroriser les masses, les exploiter sans honte et sans pitié’. Vermits toch nog velen “s’obstinent à croire aux vieilles histoires fantastiques” wil hij in zijn boek aan de hand van catechismi en Bijbelteksten, de ongerijmdheid van het geloof aantonen, “dans la forme légère facile à comprendre et facile à lire du dialogue. Ceci n’enlève rien à la valeur des arguments”. Het werkje waarmee de Renesse echter internationaal bekend zou worden, althans in kringen van rationalisten, is zijn *Jésus-Christ, ses apôtres et ses disciples au XXe siècle* dat in verschillende talen vertaald werd³⁵. de Renesse schrijft in zijn voorwoord hoe hij, geïnspireerd door een toespraak uit 1898 van zijn latere vriend admiraal Réveillère, tot de “conviction profonde is gekomen,” que je ne puis davantage honorer Dieu et prouver mon amour de l’humanité qu’en luttant avec énergie contre les causes de démoralisation qui empoisonnent votre beau pays de France et le mien”. De these van de auteur komt hierop neer: “L’Eglise Catholique Romaine ne représente aujourd’hui nullement la religion rêvée, voulue par Jésus-Christ. Elle en est l’antithèse” (p.104), een stelling die aan de hand van Bijbelcitataten en een overzicht van de kerkgeschiedenis wordt geadstrueerd. Nu verschijnt, aan de andere kant, Jean Halleux (Brugge 1868 – Brugge 1936)

³² De Renesse laat in Majola, in 1882-1884, op een terrein van 140 hectare, een luxueus hotel met 300 kamers, en o.m. een bal- en concertzaal bouwen naar de plannen van de Belgische architect Rau. Het hotel richt zich tot een aristocratisch publiek, maar enkele dagen na de opening moet de Renesse al de benen nemen, want de cholera in het nabijgelegen Italië houdt de klanten weg, en dreigt het bankroet voor de nobele ondernemer. Later wordt het hotel nochtans the place to be voor welgestelde Europeanen, vooreer het een vakantietehuis wordt van een Belgische mutualiteit...cfr. E. Denby, *Grand Hotels*, p. 126. De collectie VI.BI. van de UBG I R 11 bevat onder ‘de Renesse’ een ‘Rapport du conseil d’administration de la société anonyme de l’hôtel-kursaal de la Maloija’ dd 5/2/1884, met o.m. een ‘calcul du rendement probable’.

³³ *Deux mois en yacht. Voyage aux côtes de l’Espagne, du Portugal et du Maroc*, Nice, 1898; *Histoires d’amour*, Nice 1900.

³⁴ Nice, 1899, 198 + 92 p. (UBG, 169E25). Over P.Frédéricq zie o.m. Jo Tollebeek, *Frédéricq en zonen*, Amsterdam, 2008.

³⁵ Nice, 1900, 115 p. (UBG 169F44) Met o.m.de onheilspellende vooruitblik: “l’on peut prévoir à brève échéance la guerre terrible et fratricide, inévitable, fatale, qui couvrira l’Europe, qui se dit chrétienne, de millions de cadavres” (p.8). Het boek werd o.m. naar het Italiaans, Spaans, Nederlands en Engels vertaald.

op het toneel, kern-katholiek en professor aan de UGent in moraalfilosofie en natuurrecht. Zo diep verankerd de Renesse is, o.m. via zijn huwelijk, in het Gentse liberaal-vrijzinnige milieu, zo diep ook is Halleux verbonden met de kring rond *Le Bien Public*. Na middelbare studies aan het bisschoppelijk college van zijn geboortestad haalt de toekomstige professor zijn kandidatuur aan de Naamse jezuïetenfaculteit, zijn diploma rechten aan de KULeuven en, in 1893, een doctoraat in de Thomistische wijsbegeerte aan het 'Institut supérieur' van Mercier. In 1896 huwt hij in de schaduw van de kersverse neogotische benedictijnerabdij van Maredsous, met de dochter van één van de belangrijkste weldoeners ervan, Claire Desclée de Maredsous (1869-1945). Hij trekt, met een aanbevelingsbrief van bisschop Faict op huwelijksreis naar Rome, en enkele maanden later, op 30-jarige leeftijd, geeft hij aan de UGent, "en remplacement de M. le professeur de Brabandere (1848-1929), "le cours de sociologie et le cours d'histoire parlementaire et législative de la Belgique". In 1898 suppleëert hij Jules Nossent (1845-1911) voor moraalfilosofie en natuurrecht, in 1901 krijgt hij de titel van buitengewoon, in 1906 van gewoon hoogleraar in de faculteit Rechten.³⁶ In 1902 publiceert hij een *Lettre ouverte au comte Camille de Renesse* als weerlegging van diens *Jésus Christ*.³⁷ De weldoende sociale actie van de Kerk kan volgens hem niet geloochend worden, het katholicisme is zeker geen vijand van de wetenschap – zie Leo XIII die het Vaticaan Archief voor onderzoek open stelde – en ja: de Kerk heeft al heel wat schisma's, antipausen enz. meegemaakt – het wonder is juist dat ze nog bestaat. Volgen een reeks citaten uit de evangelies die de goddelijkheid van Jezus moeten aantonen, de stelling dat het rationalisme nergens toe leidt en tenslotte: "N'oublions pas, au surplus, que l'interprétation des livres saints relève en dernière analyse du magistère infaillible de l'Eglise". De Renesse reageert via de *Flandre Libérale*, trekt van leer tegen de zelfverklaarde onfeilbaarheid van de Kerk en klaagt het wrede karakter van de katholieke god aan.³⁸ Dat komt hem op een wederwoord te staan³⁹: Halleux weerlegt de bewe-

³⁶ AUG, dossier Halleux; Régistre matricule de l'université de Gand, personnel enseignant, p.290-291. R.Aubert & N. Huyghebaert ed., *Correspondance de Neckere op.cit.*, 3/5/1896. De *Flandre Libérale* schrijft over hem op 3/4/1903: "C'est une créature du gouvernement que nous chérissons et ses petites brochures dont parlera la postérité témoignent au ministère de ses bons sentiments – mais témoignent aussi tristement au public de l'esprit dont on veut imprégner les universités de l'Etat" (UBG, VI.BI. II H 6 map Jean Halleux)

³⁷ *Le fils de l'homme. Lettre ouverte au Comte Camille de Renesse*, Leuven-Brugge, 1902, 63 p. (UBG G16636) ook verschenen als *De zoon des menschen. Open brief aan Graaf Kamiel de Renesse*, Gent, Het Volk, 1902

³⁸ De artikelen in briefvorm (26/10 en 9/11/1902, 25/1/1903) werden later gebundeld als *Le Magistère infaillible des Eglises. Réponses au 'Fils de l'homme' de M. J. Halleux, professeur à l'université de Gand*, Brussel, 1904, 30 p. (Bibliothèque de Propagande,7).

³⁹ J. Halleux, *Libre penseur et croyant. Lettres au comte Camille de Renesse*, Brugge-Brussel, 1903, 32 p. (UBG G 23348(17)).

ring als zou de Kerk het Oude Testament als een geschiedenisboek opvatten: ze leest het scheppingsverhaal als een allegorie, en God is niet wreed maar barmhartig: “Montrez-nous d’abord, MM les libres penseurs, vos oeuvres”: waar zijn jullie zusterkens der armen? Camille replikeert ‘du tac au tac’⁴⁰ dat Halleux zijn kritiek op o.a. het boek Genesis niet heeft weerlegd, integendeel. Het dovemansgesprek zou zo nog een tijdje hebben kunnen doorgaan, ware het niet dat de graaf in 1903 overlijdt. Halleux weet van geen ophouden en verspreidt via de katholieke boekhandels het vlugschrift *Ou bien fou, ou bien Dieu* waarin hij de goddelijkheid van Jezus wil bewijzen. de Renesse vindt een opvolger in Lucien Anspach⁴¹, professor aan de ULB: *Comment on prouve la Divinité du Christ. Examen de la dissertation de Monsieur J.H.*⁴² “Monsieur J.H.” antwoordt met *Le Christ des évangiles et le Christ de l’histoire*.⁴³ In zijn voorwoord trekt hij van leer tegen het “comité libre penseuse” (waarschijnlijk het comité Marnix) dat sinds enkele jaren te Brussel werd opgericht en dat o.m. de boekjes van de Renesse verspreidt, en dus ook het pamflet van Anspach. “Son but est spécialement de combattre le dogme”. Het verspreidt “périodiquement à plusieurs milliers d’exemplaires’ brochures aan lage prijs (10 c.) die “mettent sous les yeux de tous la plupart des difficultés qui préoccupent nos exégètes et nos théologiens (..) Un silence prudent ou dédaigneux ne nous paraît pas une réponse suffisante. C’est pourquoi nous avons pris la plume...”.⁴⁴ Anspach antwoordt met een open brief⁴⁵, waarin hij, steunend op de boeken van Alfred Loisy (1857-1940), Halleux verwijt de feitelijke betrouwbaarheid van de H. Schrift te overschatten en

⁴⁰ *Croyants et libres penseurs. Réponse aux lettres du prof. Jean Halleux de l’Université de Gand publiées sous le titre ‘Libre penseur et croyant’, suivie d’extraits des Questions de Zapata’ tirées des oeuvres de Voltaire* Brussel, 1903, 31 p. (Bibliothèque de propagande,3) (UBG D 5858(4)).

⁴¹ Lucien Anspach (1857-1915), kandidaat in de Letteren & Wijsbegeerte en ingenieur, is een bijzondere figuur. Hij is de drijvende kracht achter de *Bibliothèque de Propagande* waarin hij honderden bladzijden publiceert en samen met Emile Cauderlier (1846-1918) inzichten en kritieken van de modernistische priesters op het publieke forum brengt. Hij is de zoon van Eugène, vice-gouverneur van de Nationale Bank en een van de stichters van de Eglise Protestante Libérale, het geesteskind van Goblet d’Alviella. Cfr. *Nouvelle Biographie Nationale*, 5, Brussel, 1999, pp.17-19.

⁴² Brussel, 1904, 31 p. (Bibliothèque de propagande, 33). Anspach slaat Halleux met Bijbelteksten om de oren.

⁴³ Brugge-Brussel, 1905, 63 p., met imprimatur van het bisdom Brugge. (UBG D4236(7))

⁴⁴ J.H. *Le Christ..op.cit.*, pp. 5-6. Halleux heeft het over de *Bibliothèque de propagande* die verscheen van 1903 tot 1914 en zo’n 400 teksten publiceerde, enerzijds ‘klassiekers’ uit de Verlichting, anderzijds brochures van de hand van o.m. Frédéricq, Errera, Hébert, Anspach, Goblet, de Laveleye en vele anderen. Er werd inderdaad over de onfeilbaarheid, l’abbé Loisy, geloof en wetenschap, moraal.. gehandeld. De *Catéchisme rationaliste et philosophique.Oeuvre posthume* van C. de Renesse, Brussel,1907 werd door het Comité Marnix uitgegeven, in de *Bibliothèque* werden in 1903 al brochures van de hand van de Renesse opgenomen. Een zo goed als volledige collectie berust in het Liberaal Archief te Gent. Over het Comité Marnix zie ook *Contre l’intolérance! Manifeste du comité Marnix pour la diffusion des idées de justice et de liberté*, Brussel, 1901, 48 p.

⁴⁵ *La divinité du Christ. Lettre ouverte à Monsieur J. Halleux, professeur à l’Université de Gand*, Brussel, 1905, 31 p. (Bibliothèque de propagande, 63)

zijn ongeïnformeerde lezers van alles op de mouw te spelden. Maar geen nood: de theologen zullen vroeg of laat moeten toegeven dat ook dogma's evolueren en voor herziening vatbaar zijn. Nu al zijn er geleerden die hieruit hun conclusies trokken: "Votre illustre collègue Renard était de ces derniers. On le lui a fait cruellement expier" (p.31). Halleux replikeert met *La croyance des disciples*, waarin hij volgens Anspach toegeeft dat de interpretatie van de woorden in het Evangelie voor herziening vatbaar is en dus Anspachs stelling onderschrijft.⁴⁶ In 1907 vindt Halleux het andermaal nodig de pen te grijpen en verspreidt hij een brochure waarin hij het materialistisch transformisme van Auguste Lameere tracht te weerleggen en zich voorstander van het creationisme verklaart.⁴⁷ Kort daarop ten slotte neemt Halleux de verdediging van Pius X en de encycliek *Pascendi* (8/9/1907), die elke vorm van 'modernisme' veroordeelt, op zich: de paus veroordeelt niet de wetenschap, maar de filosofie die aan het modernisme ten grondslag ligt en die in subjectivisme en relativisme uitmondt.⁴⁸

5. Jozef Vercoullie, Lucien Anspach en Camille Van Crombrughe

Niet alle Gentse professoren zijn die mening toegedaan: in 1905 al had Jozef F. Vercoullie⁴⁹ (1857-1937), neerlandicus en jarenlang voorzitter van het Willemsfonds, sinds 1896 gewoon hoogleraar, in *De Vlaamsche Gids* een overzicht gebracht van de stellingen van de belangrijkste modernistische auteurs. Hij voorspelt dat het met de verhouding tussen Kerk en wetenschap zou gaan zoals al in het verleden was gebeurd: eerst worden de nieuwe wetenschappelijke inzichten die de kerkelijke traditie tegenspreken, verketterd. Dan, naarmate de wetenschappelijke bewijzen zich opstapelen, tracht men die voor de gelovigen verborgen te

⁴⁶ J. Halleux, *La croyance des disciples*, Brussel, 1905. De brochure kon niet teruggevonden worden, maar Anspach verwijst er naar in zijn *Lettre ouverte à l'abbé Nicodème*, Brussel, 1907, p.21 (Bibliothèque de Propagande, 183-184): "D'aucuns se sont étonnés que je n'eusse pas répondu à la dernière brochure de M. Halleux. La raison de mon silence est pourtant bien simple: je me reconnais incapable de combattre le dogme catholique avec autant d'autorité que mon honorable contradicteur, et loin de tenter une réfutation de ses écrits, je ne puis souhaiter à ceux-ci de nombreux lecteurs".

⁴⁷ J. Halleux, *Science positive et questions d'origine*, Brussel 1907, 32 p. (UBG 127H18(20)). Over Lameere's 'Les ancêtres de l'homme' zie R. De Bont, *Op.cit.*, pp. 221 e.v. A.Lameere, *Le mécanisme de l'évolution. Discours prononcé à l'ouverture solennelle des Cours le 14 octobre 1907*, verscheen in 1907 ook als nr. 189-190 in de Bibliothèque de propagande...

⁴⁸ Jean Halleux, *La philosophie condamnée*, Paris e.a., s.d., (UBG D4798); K.WILS, *op.cit.* p 328-329.

⁴⁹ *LM*, I, Gent, 1960, pp. 78-85. Vercoullie was Cumonts tegenstander in de benoemingsstrijd van 1891. Cfr. C. Bonnet, *La correspondance...op.cit.*, pp.322-325. Waarschijnlijk speelde zijn Vlaamsgezindheid tegen hem: "il est appuyé par M. de Ceuleneer et tous les flamingants catholiques" (p. 324) ondanks het feit dat hij bekend stond als liberaal en vrijmetselaar (p. 325). C. Michel aan Cumont, 25/11 en 7/12/1891.

houden. Tenslotte, wanneer dat laatste onmogelijk wordt, past men het kerkelijke standpunt aan.⁵⁰ Zijn beschouwingen verschenen ook in Franse vertaling⁵¹, en leveren de auteur veel tegenwind op in de katholieke kranten en zelfs “een vlugschriftje” van A. Van Langendonck, priester-leraar aan het St. Jan Berchmanscollege te Antwerpen.⁵² Vercoullie repikeert op die brochure⁵³ en krijgt op zijn beurt antwoord van P. Soens, baccalaureus in de Thomistische wijsbegeerte.⁵⁴

In datzelfde jaar 1905 had Lucien Anspach in de *Bibliothèque de Propagande* een brochure gepubliceerd waarin de Eucharistie als bijgeloof werd afgedaan.⁵⁵ Die tekst werd dan nog eens onder de titel *La vérité religieuse* op grote schaal in Brussel verspreid en lokte van katholieke kant *La réponse des catholiques belges à la soi-disant ‘Vérité religieuse’*⁵⁶ uit en een open brief van de professor dogmatiek aan het Gentse grootseminarie.⁵⁷ Die laatste voorzet laat Anspach niet onbenut: hij publiceert een kleine honderd pagina’s als wederwoord waarin hij, steunend op modernistische auteurs als Loisy, Houtin, Lagrange e.a. wil aantonen dat het misoffer een kerkelijke uitvinding is en niet door Jezus werd ingesteld.⁵⁸ Ook in 1905 werd, op nationale schaal, een Franstalig vlugschrift rondgestuurd waarin de goddelijke inspiratie van de H. Schrift werd ontkend: “On doit rejeter l’intervention de Dieu dans l’ensemble des Ecritures, et rien ne subsiste, dès lors, de l’Eglise catholique, apostolique et romaine”.⁵⁹ De *Bien Public* (23/10/1905)

⁵⁰ ‘Het Modernisme’, *De Vlaamse Gids*, IV, 1908, pp. 151-174.

⁵¹ *Le Modernisme*, Brussel, 1908 (Bibliothèque de propagande, 49-50), 43 p.

⁵² A. Van Langendonck, *Studeer of zwijg*, Antwerpen, 1908, 27 p., met een imprimatur van 13/8/1908 (UBG, D 6029 (20)). Jean Antoine Auguste van Langendonck °Werchter 1870, kandidaat W&L, priester gewijd 1893, leraar St. Jan Berchmanscollege Antwerpen 1895-1910, daarna inspecteur MO, + Werchter 1923. Cfr. A. Tihon, *Nécrologe du clergé du diocèse de Malines (1813-1961)*, Brussel, 2004, p. 239 (Centre d’histoire religieuse, cahier n°1).

⁵³ ‘Nog eens Modernisme’ in *De Vlaamse Gids*, IV, 1908, pp.539-557.

⁵⁴ P. Soens, ‘Het modernisme en prof. Vercoullie: laatste sommatie ons gedaan in de naam der Wetenschap’, 1908 (overdruk: UBG G 24887/30)

⁵⁵ *L’Eucharistie. Conférence faite à la Libre-Pensée de Binche*, Brussel, 1905, 25 p. (Bibliothèque de Propagande, 97).

⁵⁶ De UBG, VI. Bl. II C 10, nr 77 bewaart een Nederlandse versie op krantenformaat, 4 p.: ‘Een ongehoorde schanddaad der vrijmetselarij. Hoe onze tegenstrevers te werk gaan en wat men denken moet van het geuzenschrift De Godsdienstige Waarheid’. *Vérité religieuse* was dus blijkbaar ook in het Nederlands verspreid.

⁵⁷ Camille Van Crombrugge, *La présence réelle et la transsubstantiation. Lettre ouverte à M. Lucien Anspach*, Gent, 1906, 66 p. (UBG, 123B21). Van Crombrugge (1876-1940) doceert tussen 1909 en 1927 ook aan de KULeuven (L. Schokkaert red., *Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent 1802-1997*, dl.2, Leuven, 1997)

⁵⁸ *Lettre ouverte à messieurs les curés-doyen de Bruxelles et à Monsieur C. Van Crombrugge, docteur en théologie*, Brussel, 1906, 29p. (Bibliothèque de Propagande 144); *L’Eucharistie. Deuxième réponse à M. C. Van Crombrugge, docteur en théologie*, Brussel, 1907, 64 p. (Bibliothèque de Propagande 196-197).

⁵⁹ *La Bible devant l’Eglise. Livre édité par la Bibliothèque de propagande*, Gent, S.A. de la presse libérale gantoise, 1909, (UBG, A58318(25)). Op het exemplaar bewaard in de UBG staat op de kaft gestempeld: “Livre saisi par le parquet le 29 mai 1909”. Het gaat om de herdruk en bundeling van artikelen uit de *Flandre Libérale*, die ook op grote schaal als ‘tracts’ of overdrukken over het land werden rondgestuurd, en de weerleggingen hierop in de *Bien Public*. Het geeft een mooi overzicht van de polemiek tussen 1905 en 1909.

spreekt schande van het geschrift, en de *Bibliothèque* reageert met een nieuw vlugschrift. Op 28/4/1907 heropent de *Flandre Libérale* het debat met te vragen hoe het komt dat de slavernij als vanzelfsprekend in de Bijbel wordt voorgesteld. Het artikel wordt als overdruk gestuurd “à quelques milliers de personnes, surtout à des membres du clergé, dans tout le pays”.⁶⁰ De *Bien Public* (27/5/1907) reageert andermaal en de polemiek duurt voort tot februari 1909. Ze gaat over wat in de Bijbel te lezen valt over de familie en het celibaat: enormiteiten volgens de *Flandre Libérale*, die de goddelijke inspiratie ervan onmogelijk maken – een interpretatie die volgens de *Bien Public* de bal volkomen mis slaat. De artikelen uit de *Flandre Libérale* worden op grote schaal verspreid (*Dieu n’a pas inspiré la Bible – La Bible et l’esclavage*) en lokken bij de tegenpartij al evenveel tracten uit (*Dieu a inspiré la Bible*; J. Buelens, *Den Bijbel werd onder Gods ingeving geschreven*).⁶¹ Bovendien wordt de katholieke pers gemobiliseerd en verschijnen er verscheidene artikels over de materie in de *Bien Public*, de *Courrier de Bruxelles* en nog zes andere katholieke kranten. De commotie is blijkbaar zo groot dat de bisschoppen van Gent en Brugge (Stillemans en Waffelaert) het nodig vinden in hun vastenbrief van februari 1909 ertegen van leer te trekken – teken dat blijkbaar ook de Nederlandstalige, Franskundige bevolkingslagen door de vlugschriften werden bereikt. Het verslagboek van de “Conseil de vigilance” (laatste verslag: 4/6/1913) vermeldt bovendien⁶² enkele strubbelingen rond het boek *De sacramentis* van Timmermans (vergadering van 3/12/1909), de “schandelijke” pamfletten van een ex-priester van het bisdom Brugge, Bonte” (vergadering van 2/4/1909), en van het vlugschrift *La délivrance – De Verlossing* dat van op de preekstoel zou veroordeeld worden (vergadering van 30/12/1912). F. Bonte (° Hoogdele 19/5/1838-?) vertelt in zijn *Van Fabel tot waarheid of hoe men verandert van gedacht*.⁶³ Na een periode in het Brugse Engels seminarie (1860-1864: Guido Gezelle was er toen ondervoorzitter. “Een zeker getal leerlingen waren zyne lievelingen, en hij ontving ze vertrouwelijk in zijn kamer; de anderen waren verdacht en versteken” (p.6)) trekt hij naar Liverpool waar hij werkzaam is als aalmoezenier, o.m. van gevangenen. In 1881 krijgt hij een artikel van bisschop Clifford, verschenen in de *Dublin Review* in handen waarin gesteld

⁶⁰ *Op.cit.*, p. 33.

⁶¹ Brecht, L. Braekmans, 1908, 46 p. Bespreking in *Dietsche Warande en Belfort*, 1908 p. 397.

⁶² BAG, fonds Stillemans, 21/89. De encyclic *Pascendi* had de oprichting van dergelijke ‘conseils’ in ieder bisdom bevolen. De verslagboeken van Gent, Luik (fonds Rutten-clergé, nr.102) en Namen (Chapitre cathédral et autres conseils, D57) zijn bewaard, die van Mechelen, Brugge en Doornik niet.

⁶³ Roeselare, 1908 (tweede en verbeterde uitgave), 85 p.. De eerste uitgave moet van 1907 of vroeger dateren want in 1907 bracht de *Bibliothèque* al een Franse vertaling *Illusions dissipées ou comment on perd la foi* (Bibliothèque de Propagande nr 173-175)

wordt dat het scheppingsverhaal als “een dichterlijke vertelling” dient gelezen te worden en begint hij aan zijn geloof te twijfelen. Zijn uiteindelijke “redens van afscheid” zijn “Wetenschap in strijd met de kristene leer, vrijzinnige lezing van het Evangelie, rede in strijd met oude leer, godsgeleerdheid geen ware wetenschap” (p.85). Hij krijgt antwoord vanuit het St. Jozefscollege te Aalst, van de jezuïet A. Roelandts, die hem zijn afvalligheid verwijt.⁶⁴ *Délivrance* was verschenen in de lente van 1911, gedrukt op de persen van de *Flandre Libérale* en gratis aan alle abonnees verstuurd. Nadien “il a été répandu ensuite à des milliers et des milliers d'exemplaires, en attendant qu'il soit traduit en Flamand et qu'il puisse atteindre nos Flamands, qui sont encore plongés dans la plus crasse ignorance et infectés par les superstitions les plus absurdes”.⁶⁵ De brochure bevat het gebruikelijke discours over de sacramenten, de contradicties van en de ‘immorele’ passages in de Bijbel, het scheppingsverhaal en de macht van de Kerk. Van Timmermans is niet veel geweten: er leefde in het bisdom Gent een Louis Timmermans die tussen 1903 en 1921 pastoor van Mendonk was. Zijn boek is niet kunnen teruggevonden worden.⁶⁶

Tot slot

Mercier mocht zich dan wel in zijn mandement tegen het modernisme gelukkig prijzen dat het modernisme weinig deining veroorzaakte onder zijn gelovigen – Georges Tyrrell (1861-1909) zal hierin het bewijs van de achterlijkheid van de Belgen zien⁶⁷ – bij nader toezien lijkt er toch meer aan de hand. Een steekproef in het Gentse milieu toont aan dat bij een kleine, maar zeer actieve, vrijdenkende kern, die goede contacten had met de Brusselse universiteit, grote inspanningen werden gedaan om de inzichten van ‘modernistische’ exegeten bij een breder publiek kenbaar te maken. Iedere gelegenheid werd aangegrepen om het gezag

⁶⁴ A. Roelandts, *Brief aan M. F. Bonte, gewezen aalmoezenier. Antwoord op 'Van fabel tot waarheid of hoe men verandert van gedacht*, Roeselare, 1909, 74 p.

⁶⁵ *Délivrance*, Gent, 1911, 116 p. (UBG 124^E44), p. 109. Die vertaling naar het “Vlaams” is er gekomen en het is vooral deze die de onrust van de ‘Conseil de vigilance’ had gewekt. In bijlage bij het exemplaar bewaard in de UBG zijn reacties van de katholieke pers opgenomen, o.m. van de *Courrier de Bruxelles*, 2-3/4/1911. Het boekje werd uitgegeven door dezelfde groep die in 1909 het door het parket in beslag genomen *La Bible devant l'Eglise* had uitgebracht.

⁶⁶ ° Moorsel 17/2/1854, + Gent, 28/3/1932. Cfr. Schokkaert, *op. cit.*

⁶⁷ G. Tyrrell, *Suis-je catholique? Examen de conscience d'un moderniste ou réponse au mandement quadragésimal de son Eminence le cardinal Mercier, Archevêque de Malines*, Paris, 1909, pp. 11-21: “De la merveilleuse préservation des catholiques belges”. Het boek is de Franse vertaling van Tyrrells *Medievalism* en verscheen in de reeks “Bibliothèque de critique religieuse” waarin ook Emile Cauderlier publiceerde. De vastenbrief van Mercier wordt in bijlage gegeven. Over Mercier en Tyrrell zie Boudens, *Two Cardinals*, Leuven, 1995.

van de Kerk te ondermijnen: het geval Renard en de kerkelijke reacties hierop, maar ook de publicaties en daaropvolgende veroordelingen van Alfred Loisy (1857-1940), Albert Houtin (1857-1926), Georges Tyrrell... De drijfveer hierachter was zeker ten dele electoraal: het ondermijnen van het kerkelijke gezag betekende meteen het ondergraven van het aanzien van de katholieke partij, die sinds 1884 niet van haar troon te stoten bleek en in 1909 met veel omhaal 25 jaar katholiek kabinet vierde. Maar de gedrevenheid van een Lucien Anspach, Emile Cauderlier, Goblet d'Alviella en de vele andere auteurs uit de *Bibliothèque de Propagande*, hun diepgaande belangstelling voor en vertrouwdheid met de Bijbel, kerkvaders en kerkgeschiedenis duiden tegelijk op een oprechte wetenschappelijke, soms zelfs religieuze bekommernis. Bovendien wilde men niet enkel de Franstalige intelligentsia en universiteitsstudenten bereiken, maar ook de Vlaamsgezinde liberalen en de socialistische militanten.⁶⁸ De argumenten van de vrijzinnigen waren niet nieuw – vele leefden reeds bij de Verlichtingsfilosofen – maar ze werden met nadruk herhaald toen katholieke exegeten zelf begonnen te twijfelen.

De hevige reacties op het ontslag van Cumont in 1910 kwamen dus niet als een donderslag bij heldere hemel: in de publieke opinie werd al jarenlang strijd geleverd rond de historische betrouwbaarheid van de H. Schrift en de geloofwaardigheid van de Kerk.

⁶⁸ In de eerste jaargang van *Germinal* verscheen al in 1904 als nr 9 “Comment Mr.l'Abbé Loisy interprète les dogmes catholiques”, Gent, Volksdrukkerij, 46 p., en in jg 4, nr 3, 1907: “Les ancêtres de l'espèce humaine. Discours prononcé par M. Auguste Lameere, mis à la portée de tout le monde par J. Varendonck”, “De voorouders van den mens. Redevoering. Voor het volk bewerkt door J. Varendonck” 64 p. (UBG G 23853(20)). Over J. Varendonck zie P. Labbee, ‘Un psychanalyste belge peu connu: Julien Varendonck 1879-1924’, *Bulletin de l'Association des psychanalystes de Belgique*, 22, 1955, pp. 1-3. Varendonck moet zowat de eerste Belgische psychoanalyticus geweest zijn. Aan de Gentse universiteit was een ‘cercle des étudiants rationalistes’ actief, die o.m. publiceerde over het mirakel van Oostakker: R.Martin, *Lettre ouverte au R.P.Deschamps s.j. à l'occasion de sa conférence 'Un miracle contemporain'*, Gent 1905, maar ook over “Le dogme et la science” en “La doctrine chrétienne condamnée par la science des religions”.